

**СРОДКІ ВЫРАЖЭННЯ ТЭМПАРАЛЬНАСЦІ
Ў ПОЛАЦКІХ ДАКУМЕНТАХ**

У беларускім мовазнаўстве полацкія граматы (ПГ) 1263–1513 гг. [1] неаднаразова выкарыстоўваліся ў якасці фактычнага матэрыялу ў даследаваннях па гістарычнай лексікалогіі, марфалогіі, сінтаксісе, антрапаніміцы, у гістарычнай лексікаграфіі. Вопыт вывучэння гэтых дакументаў паказаў, што яны ўяўляюць сабой надзейную базу для развіцця ў айчыннай дыяхраніі новых напрамкаў – гістарычнай стылістыкі, дакументнай лінгвістыкі, што дазволіць у перспектыве атрымаць новыя даныя адносна заканамернасцей і механізмаў тэкстаўтварэння ў старабеларускай дзелавой пісьменнасці. У дадзеным артыкуле прапанаваны некаторыя вынікі назіранняў над рэпрэзентацыяй катэгорыі тэмпаральнасці ў полацкіх дакументах. Паводле «Стылістычнага энцыклапедычнага слоўніка рускай мовы», тэмпаральнасць (тэкставы час) з'яўляецца абавязковым паказчыкам любога тэксту; «з яе дапамогай змест тэксту суадносіцца з восью часу» [2]. З. Я. Тураева адзначае, што тэмпаральная структура тэксту ўяўляе сабой сетку адносін, што звязвае моўныя элементы, якія перадаюць часавыя адносіны і аб'яднаны функцыянальнай і семантычнай агульнасцю [3, с. 86].

Да ліку сродкаў выражэння катэгорыі тэмпаральнасці ў разнажанравых полацкіх дакументах адносяцца:

назвы часавых адрэзкаў: *векъ, годъ, день, индиктъ* 'адзінка старога царкоўнага летазлічэння, роўная 15 гадам', *месяць, рокъ* 'год', 'вызначаны тэрмін'. Лексема *вечность* (*вечностью, на вечность*) асабліва часта фіксавалася ў дакументах, якімі афармлялася пацвярджэнне даравання, куплі-продажу на падставе прад'яўлення выдадзеных раней афіцыйных папер, найперш прывілеяў, і мела значэнне 'бестэрміновае права валодання': Потверже¹(ъ)е Глебу Остафьевичу на тры имения: Узду, а Гатово, а Закревье на вечность (ПГ, 209, 1494)¹.

¹ Тут і далей у дужках указаны парадкавы нумар дакумента ў выданні і год яго стварэння; ілюстрацыйны матэрыял адаптаваны, перадаецца сродкамі сучаснай графікі.

Лексема *часъ* прадстаўлена пераважна ў форме *pluralia*, у тым ліку ў складзе ўстойлівых слоўных комплексаў: *по вси (вся) часы, до тыхъ часовъ, до сихъ часовъ, с тыхъ часовъ, о тыхъ часехъ, на вечные часы* ‘навечна’, *сими часы, тыхъ часовъ* ‘тады, у той час’;

назвы дзён тыдня: *вторникъ, пятница, среда, день недельный*: писа^и оу Вилни во вѣторни^к (ПГ, 36, 1406);

назвы месяцаў: *августъ, апрель, генварь, июль, июнь, май, мартъ, ноябрь, октябрь, сентябрь, февраль*: А п(и)са^и оу Полоцку фе^в(раля) 24 д(е)нь (ПГ, 160, 1476);

назвы царкоўных свят і дзён ушанавання святых: *Вознесенье, Встретенье, Громницы, день святого Алексея, день на память святое Марьи Могдалыни, Покровъ Матки Божии* і інш.: тые гроши давати до ска^вбу нашого на Гро^мницы, на Встрете^и(ъ)е (ПГ, 221, 1497);

назвы пор года: *зима, весна*: што есте сее зимы оу великии постъ присылали посла свое^о (ПГ, 106, 1459).

Акрамя назоўнікавай лексікі, “часавую” семантыку рэалізуюць невытворныя і вытворныя прыметнікі: *вечный, давний, звечный, нынешний, новый, старый* ‘які папярэднічаў чаму-н.’, ‘які жыў у мінулыя часы’, *стародавний*: ста^и Бе^вдедо^вскии... на ве^чные часы надал (ПГ, 269, 1506);

прыслоўі: *вечно, затымъ, znovu, навеки, напотомъ, недавно, по-давнему, потомъ, теперь*, “якія перадаюць дынамізм часу і вызначаюць становішча тэмпаральных фактаў на часавай восі” [2]: хто пото^м буде^и(ъ) о^т нас По^втеск де^вжати (ПГ, 221, 1497).

На марфалагічным узроўні тэмпаральнасць рэпрэзентуецца рознымі часавымі формамі дзеясловаў. Так, дзеясловы цяперашняга часу ўказваюць, што названае імі дзеянне судносіцца з часам стварэння дакумента: яв^ляе^м вашеи м(и) л(о)ти (ПГ, 175, 1480). Выключэнне складае дзеяслоў *стояти* ‘быць напісаным’, з дапамогай якога афармляліся цытаты ці адсылкі да існуючых дзелавых папер пры падрыхтоўцы новых заканадаўчых тэкстаў: в томъ листе стоитъ (ПГ, 275, 1507). Дзеясловы прошлага часу абазначаюць рознага кшталту папярэднія дзеянні, якія знайшлі вычарпальнае адлюстраванне ў дакуменце пэўнага жанру (што звязана з яго стылявой рысай – дакладнасцю) і сталі падставай яго стварэння: они трое... Ортема Керевинича соромотили, били и хотели заколоти и товаръ в него пограбили (ПГ, 202, 1487–1492).

Дзеясловы будучага часу (будучага простага і будучага складанага I) функцыянуюць для перадачы дзеянняў, якія ажыццявляцца праз пэўны храналагічны адрэзак: будуць куповати воски в одно^н штуце (ПГ, 226, 1498); его тамъ полочяне осудят^т (ПГ, 38, 1407). Моўныя сродкі выражэння імператыўнасці (дзеяслоўныя лексемы ў форме інфінітыва; спалучэнні інфінітыва з безасабова-прэдыкатыўнымі словамі (тыпу *надобе*), прыметнікамі (тыпу *винный*) у кароткай форме; спалучэнні дзеяслова *мети* ў асабовай форме і інфінітыва; спалучэнні складаных форм будучага часу з прыметнікамі (тыпу *винный*) у кароткай форме) таксама могуць выступаць паказчыкамі будучага часу, паколькі названыя імі дзеянні будуць выкананы ў будучыні: А вести чистый воскъ безъ подьсады (ПГ, 4, 1338); маеть он... дворец на реце на Олоне де^ржати (ПГ, 278, 1507).

На сінтаксічным узроўні тэмпаральнасць перадаецца праз выкарыстанне дзеепрыслоўных зваротаў і складаназалежных сказаў з даданымі акалічнаснымі часткамі (паказваецца адначасовасць, папярэднічанне, паслядоўнасць дзеянняў): выслушавъшы есмо то^т(о) прывилея... куплю их потверъди^т (ПГ, 271, 1506); коли тотъ Федоръ Иванови^н приеха^л до Риги... далъ ему тогды са^м три струги нагрузити соли (ПГ, 125, 1465).

Важным паказчыкам тэмпаральнасці дакумента з’яўляецца ўказанне на яго дату (фіксуецца ў канцавым пратаколе). У полацкіх граматах формула *datum* уключала ў свой склад дзеепрыметнік залежнага стану прошлага часу ад дзеяслова *писати* + назву населенага пункта + назву месяца (у родным склоне) + нумар дня тыдня: А п(и)са^н оу Полоцкоу ма^р(та) 10 д(е)нь (ПГ, 104, 1459); магла дапаўняцца назвамі царкоўных свят: А п(и)са^н оу Полоцки іюля 13 д(е)нь въ д(е)нь с(вя)т(о) го арханг(е)ла Гавриила (ПГ, 135, 1469), лексемай *индиктъ*: А п(и)са^н оу Полоцкоу февраля 23 д(е)нь инди^к(т) 9 (ПГ, 158, 1476), уключэннем парадкавага нумара года (па старым ці новым летазлічэнні, апошняе суправаджалася спалучэннем *лета божьего*): Писа^н в Радо^мли лета бож(ь)его 1508 м(еся)ца ге^н(варя) 9 день инъди^кт 12 (ПГ, 283, 1508).

Такім чынам, у ходзе назіранняў выяўлена, што 1) для выражэння тэмпаральнасці ў полацкіх дакументах функцыянавалі лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя сродкі; 2) разгледжаныя сродкі паказваюць а) на часавую характарыстыку дзеянняў, якія паслужылі падставай для стварэння дакумента

(гл. вышэй); б) выключна на час падрыхтоўкі дакумента, напр., кампаненты формулы datum (гл. вышэй), дзеяслоўныя формы прошлага часу, выкарыстаныя для ўказання прысутных пры прыняцці рашэння / стварэнні дакумента: П^р(и том) бы^л(и) вое^в(ода) ви^н(енский) па^н Ми^к(олай) Ради(вилович)... па^н Г^р(игории) Ста^н(ко) (ПГ, 219, 1497), пры пацвярджэнні юрыдычнай сілы дакумента: а на тве^рдость того и печат^ь(ь) нашу казали есмо приложити к сему нашему листу (ПГ, 213, 1496).

Літаратура

1. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв.: в 5 вып. / АН СССР, Ин-т истории СССР; сост. А.Л. Хорошкевич. – М., 1977–1985. – Вып. 1–5.
2. Текстовое время, или темпоральность // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М.: Флинта: Наука, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: //http://www.stilistics.academic.ru/215. – Дата доступа: 01.07.2019.
3. Тураева, З.Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986.

УДК 655.527

А. Д. Уварова, студентка
О. В. Токарь, доцент, канд. техн. наук
(БГТУ, г. Минск)

ГЛАГОЛЫ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПОВЕСТЯХ А. АЛЕКСИНА

Повести советского писателя А. Алексина знакомы нам с раннего детства. В произведениях автор поднимает острые, актуальные и по сей день проблемы нравственности, заставляет пересматривать ценности, бороться за лучшее в себе. Книги писателя переведены на многие языки мира, а тиражи превышают сто миллионов экземпляров, что только подтверждает актуальность данной литературы.

Творчество А. Алексина многогранно, а каждый персонаж индивидуален. Автором был удачно найден образ героя-подростка, в облике которого угадывается чужак, фантазер, мнимо-отрицательный герой. Не без внимания остается и стремление раскрыть психологию героя-рассказчика, что приводит к усилению психологического анализа и своеобразному равновесию юмора и психологизма [1].